

Ewa Pawelec

Kielce

CZASOPISMA DLA DZIECI I MŁODZIEŻY LAT SIEDEMDZIESIĄTYCH XX WIEKU NARZĘDZIEM EDUKACJI PATRIOTYCZNEJ

„Polityka, nie wychowanie przebuduje ustrój; ale wychowanie musi dać w nowym pokoleniu ludzi ukształtowanych »na miarę« ustroju; to znaczy ludzi, którzy umieliby realizować ten ustrój [...], wychowanie jest funkcją społeczną uzupełniającą politykę, lub też, jeśli przez »politykę« rozumieć będziemy coś szerszego niż »politykierstwo« [...] wychowanie stanowi odmianę polityki, prowadzoną innymi środkami. Pomiędzy polityką [...] a wychowaniem nie ma i nie może być sprzeczności ani nawet heterogeniczności, jeśli przyjmiemy, że w rozwoju osobowości nie ma wyboru: jest tylko jeden tor – prowadzący poprzez stopniowe wrastanie w kręgi życia społecznego i jego kultury do osiągnięcia wszystkiego, co stanowi o społeczeństwie.” – pisał pod koniec lat czterdziestych Zygmunt Mysłakowski w artykule zatytułowanym *Spór kompetencyjny o wychowanie*¹. Twierdził on, że o treściach wychowania zawsze „decydują potrzeby ustroju”. Pogląd ten nie stracił na aktualności także w latach siedemdziesiątych. W wytycznych Komitetu Centralnego na VI Zjazd PZPR zatytułowanych *O dalszy socjalistyczny rozwój Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*² partia jasno określiła swoją rolę w zakresie kształcenia i wychowania młodzieży. W dokumencie tym poczesne miejsce zajmowały „środki masowej informacji i propagandy”. Prasa, radio i telewizja miały nie tylko wspomagać proces wychowawczy, ale „w ideowo-wychowawczej i politycznej działalności partii” miały zdobywać społeczne poparcie dla polityki partii, pogłębiać „więź partii z narodem”, „umacniać socjalistyczną świadomość i dyscyplinę”. Takie usytuowanie mediów decydowało o ich propagandowej roli. Służyły one kierowaniu opinią publiczną i manipulowaniu wzorami zachowań, same podlegając procesowi kontroli przepływu informacji³. Były więc narzędziami propagandy. Dotyczyło to również prasy dziecięcej i młodzieżowej.

¹ Z. Mysłakowski, *Spór kompetencyjny o wychowanie*, „Nowa Szkoła” 1947/48, nr 5/6.

² *Uchwały Komitetu Centralnego PZPR od V do VI Zjazdu*, Warszawa 1971, s. 170-171.

³ O środkach masowego przekazu jako elemencie systemu propagandowego pisała m.in. Beata Ociep-

Zgodnie z polityką Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (PZPR) lat siedemdziesiątych w dziedzinie oświaty i wychowania, czasopisma dla dzieci i młodzieży włączone zostały w jednolity system oświaty⁴, któremu wyznaczono ważną rolę w kreowaniu określonych postaw społecznych i politycznych. Świadczą o tym liczne dokumenty z tego okresu, precyzujące m.in. cele partii i zadania środków masowego przekazu w upowszechnianiu „socjalistycznych ideałów wychowawczych” i kreowaniu „właściwych” postaw⁵. Ważne miejsce w tych działaniach zajmowała edukacja patriotyczna.

Charakterystyczne dla omawianej problematyki, a jednocześnie najbardziej wymowne były wytyczne Komitetu Centralnego na VII Zjazd PZPR pt. *O dynamiczny rozwój budownictwa socjalistycznego – o wyższą jakość pracy i warunków życia narodu*. Warto przytoczyć je w większych fragmentach. Czytamy tam:

Celem partii jest kształtowanie poglądów i postaw społeczeństwa, a zwłaszcza młodego pokolenia w duchu patriotyzmu i internacjonalizmu, w duchu przywiązania do własnego narodu i państwa oraz nierozzerwalnej więzi z międzynarodowym ruchem robotniczym, braterskiej jedności i przyjaźni ze Związkiem Radzieckim, z narodami socjalistycznej wspólnoty w duchu szacunku dla wszystkich narodów, solidarności z wyzwolenymi da-

ka (B. Dobek-Ostrowska, J. Frasz, B. Ociepka, *Teoria i praktyka propagandy*, Wrocław 1999, s. 58-63). Język partyjno-państwowej propagandy polskiej obecny w mediach w omawianych latach oraz jego reguły opisał Jerzy Bralczyk (J. Bralczyk, *O języku polskiej propagandy politycznej lat siedemdziesiątych*, Warszawa 2001). Procesem kontroli przepływu informacji (cenzurą) w mediach zajmował się m.in. Aleksander Pawlicki (A. Pawlicki, *Kompletna szarość. Cenzura w latach 1965-1972. Instytucja i ludzie*, Warszawa 2001). Hanna Świda-Ziemia wskazała na istnienie współczesnego dziedzictwa PRL-owskiej propagandy (H. Świda-Ziemia, *Człowiek wewnątrz zniewolony. Problemy psychologiczne minionej formacji*, Warszawa 1998, s. 427-432).

⁴ Pod pojęciem „system oświaty” rozumiano nie tylko system szkolny, ale całość instytucji, organizacji, urzędów i grup, poprzez które docierają do społeczeństwa idee, wiedza, systemy wartości – czyli ogół czynników kształtujących osobowość obywateli. *Raport o stanie oświaty w PRL*, Warszawa 1973, s. 11.

⁵ Obok wspomnianych już wytycznych Komitetu Centralnego na VI Zjazd PZPR pt. *O dalszy socjalistyczny rozwój Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (Uchwały Komitetu Centralnego PZPR od V do VI Zjazdu...)* wymienić tu należy: tezy programowe *O aktywny udział młodego pokolenia w budowie socjalistycznej Polski – Zadania Partii, Państwa i Narodu w wychowaniu młodzieży* uchwalone w 1972 r. przez VII Plenum KC PZPR i zaakceptowane przez Sejm (*VII Plenum KC PZPR 27-28 listopada 1972 r. Podstawowe dokumenty i materiały*, Warszawa 1973); wytyczne Komitetu Centralnego na VII Zjazd PZPR pt. *O dynamiczny rozwój budownictwa socjalistycznego – o wyższą jakość pracy i warunków życia narodu* (S. Chojecki, M. Starczewski, *Państwo – patriotyzm – internacjonalizm w dokumentach PZPR: XII 1975 – V 1977*, Warszawa 1978, s. 10-23); referat Biura Politycznego KC PZPR wygłoszony przez I sekretarza KC Edwarda Gierka na III Plenum KC PZPR 20 lutego 1976 r. pt. *O pogłębienie patriotycznej jedności narodu, o umacnianie państwa i rozwój demokracji socjalistycznej* (S. Chojecki, M. Starczewski, *Państwo – patriotyzm – internacjonalizm...*, s. 133-170); tezy przedstawione w 1977 r. podczas VII Plenum KC PZPR (*VII Plenum KC PZPR 14 kwietnia 1977 r. Podstawowe dokumenty i materiały*, Warszawa 1977); dokumenty XII Plenum KC PZPR z 1978 r. (*XII Plenum KC PZPR 15-16 czerwca 1978 r. Podstawowe dokumenty i materiały*, Warszawa 1978); dokumenty XVI Plenum KC PZPR z 1979 r. (*XVI Plenum KC PZPR 19 października 1979 r. Podstawowe dokumenty i materiały*, Warszawa 1979).

żeniami, z walką o postęp i pokój. Rozwijanie patriotyzmu wymaga pogłębiania historycznej samowiedzy narodu, przywiązania do dziedzictwa kulturowego, do wszystkiego co w polskich dziejach było twórcze, rewolucyjne i postępowe, co służyło rozwojowi narodu i państwa.

Wskazywano przy tym na konieczność wybiórczego traktowania historii, pisząc: „umacnianie socjalistycznego patriotyzmu wymaga przezwyciężenia w świadomości historycznej narodu wszystkiego, co stanowi pozostałość tradycji wstecznych, nacjonalistycznych lub kosmopolitycznych, wszystkiego, co sprzeczne z dążeniami mas ludowych”⁶.

Znalazły się tam także zapisy mówiące o tym, jak rozumiano pojęcie „patriotyzm socjalistyczny” oraz jakie postawy i zachowania były pożądane z punktu widzenia interesów partii, bo tak należy chyba odczytywać następujący fragment:

Socjalistyczny patriotyzm przejawia się w miłości do Ojczyzny i gotowości wszelkich dla niej poświęceń, w dobrym wypełnianiu obowiązków wobec kraju, w rozumnej dumie, uzasadnionej świadomością dokonań narodu, w twórczej, rzetelnej pracy, w walce ze złem i zacofaniem, ze wszystkim, co godzi w sprawę socjalizmu i dobre imię Ojczyzny. Socjalistyczny patriotyzm wyraża się w gospodarności, w poważnym, ambitnym i twórczym stosunku do pracy własnej i pracy innych, w rozumieniu prawdy, że prawa obywatelskie są zawsze owocem wywiązywania się z obywatelskich obowiązków. Patriotyzm socjalistyczny nacechowany jest poczuciem odpowiedzialności za rozwój kraju i za jego przyszłość. Z tego poczucia odpowiedzialności wyrasta uznanie przez cały naród przywództwa Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej oraz aktywny udział w realizacji wytyczonej przez nią strategii rozwojowej. Patriotyzm wyraża się w szacunku wobec państwa socjalistycznego i niezastąpionych wartości, jakie wnosi ono do życia narodu polskiego. Umacnianie socjalistycznego państwa, poszanowanie jego zasad i praw, racji i interesów, troska o jego obronność – to najwyższa powinność patriotyczna. Patriotyzm socjalistyczny wyraża się w postępowaniu nacechowanym wysokim poczuciem internacjonalistycznej, klasowej solidarności z ludźmi pracy innych narodów. Socjalistyczny internacjonalizm stanowi trwały składnik świadomości narodu polskiego, niepodzielnie zespolony z motywacją patriotyczną. Patriotyzm i internacjonalizm rozwijają się w sferze świadomości, są treścią wychowania, a równocześnie swój najgłębszy wyraz znajdują w codziennej pracy, w realizacji socjalistycznego wzoru życia⁷.

W dokumencie tym patriotyzm opatrzone przymiotnikiem „socjalistyczny”, wskazując tym samym na jego odmiennność od tradycyjnego pojmowania patriotyzmu. Według *Słownika języka polskiego* patriotyzm to „postawa społeczno-polityczna i forma ideologii, łącząca przywiązanie do własnej ojczyzny, poczucie więzi społecznej oraz poświęcenie dla własnego narodu z szacunkiem dla innych narodów i poszanowaniem ich suwerennych praw”. Tam też znaleźć można definicję „patriotyzmu so-

⁶ S. Chojecki, M. Starczewski, *Państwo – patriotyzm – internacjonalizm w dokumentach PZPR: XII 1975 – V 1977*, Warszawa 1978, s. 21-22.

⁷ Tamże, s. 22-23.

cialistycznego”, który jest typem patriotyzmu, łączącym postępowe treści tradycyjnej postawy patriotycznej z ideologią socjalistyczną⁸.

Pisma dziecięce i młodzieżowe lat siedemdziesiątych kształtowały wyobrażenia czytelników o ojczyźnie i postawach patriotycznych Polaków, uwzględniając takie właśnie pojmowanie patriotyzmu, choć poszczególne jego aspekty pojawiały się na ich łamach z różnym nasileniem⁹. O tym, że redakcje omawianych pism czyniły to w sposób świadomy, świadczą nieliczne zachowane archiwalia poszczególnych zespołów redakcyjnych¹⁰.

W dokumencie zatytułowanym „Założenia państwowo-twórcze” redakcja „Misia” wskazywała na konieczność większego nasycenia poszczególnych numerów „treścią patriotyczną”. Realizacji tego postulatu miało służyć zamieszczanie w piśmie „obrazów ukazujących piękno naszej ziemi ojczystej, piękno miast i wsi”, zapoznanie czytelników z godłem państwowym i hymnem, „pokazywanie dorobku i osiągnięć Polski Ludowej (nowe dzielnice i miasta, piękne szkoły i przedszkola, fabryki i różne zakłady pracy)”. Redakcja widziała konieczność powiązania tej problematyki z obchodami świąt państwowych i kalendarzem rocznicowo-historycznym. Na przykład, na okładkach numerów 1-Majowych miały znaleźć się ilustracje „przedstawiające krajobraz ojczysty z elementami nowoczesności, fabryki samochodów, elektrownie, wielkie zakłady chemiczne, huty, nowoczesne urządzenia ułatwiające ludziom pracę i życie”. „W okresie zaduszek” na łamach pisma miano podejmować temat opieki nad miejscami pamięci narodowej, ukazywać pomniki ku czci poległych żołnierzy polskich i radzieckich, w tym Grób Nieznanego Żołnierza. Redakcja zwracała również uwagę na konieczność „wychowania w duchu międzynarodowej przyjaźni” w ra-

⁸ *Słownik języka polskiego*, t. 2, Warszawa 1984, s. 621. Jerzy Bralczyk określił przymiotnik „socjalistyczny” mianem frazeologizmu stylistycznego, używanego często jedynie jako „zabezpieczenie” ideologiczne. Pisał: „Przywołanie socjalistyczności czegośkolwiek, np. jako argumentu, jest ostateczne i wyklucza automatycznie jakąkolwiek negatywną reakcję na tak określone zjawiska”. J. Bralczyk, *O języku polskiej propagandy...*, s. 56-57.

⁹ Na rolę prasy dziecięcej w realizacji problemów wychowania społecznego i patriotycznego wskazał Stanisław Aleksandrak w referacie przedstawionym podczas IV Biennale Sztuki dla Dziecka. S. Aleksandrak, *Patriotyczne i społeczne treści w czasopiśmie dziecięcym*, Poznań 1979, maszyn. powiel. Tematyka ta znalazła także wyraz w publikacji M. Andres, *Czasopisma dziecięce i młodzieżowe historią patriotycznego i demokratycznego wychowania*, „Poradnik Bibliotekarza” 1981, nr 3/4, s. 72-77. W obu tekstach autorzy sięgają do początków polskiego czasopiśmiennictwa dziecięcego, pokazując jego rozwój i zmienność funkcji edukacji patriotycznej. S. Aleksandrak pisał: „Nurt patriotyczny w polskich czasopiśmie dla dzieci zrodził się równocześnie z powstaniem tych wydawnictw, już na początku XIX wieku. [...] Na przestrzeni naszych dziejów różnorodne czynniki składały się na treść patriotyzmu. Były one formułowane w wyniku narodowych potrzeb i doświadczeń. [...] Patriotyzm podlega prawom rozwoju. Ale ta zmienność historyczna patriotyzmu nie wynika z upływu czasu, ale z przemian w stosunkach społeczno-politycznych i ustrojowych”. Zob. też.: B. Olszewska, *Literatura na łamach „Płomycka” (1945-1980)*, Opole 1996, s. 102-118.

¹⁰ Archiwa redakcyjne czasopism „Naszej Księgarni” nie zostały zachowane. Udało mi się jednak dotrzeć do bardzo interesujących dokumentów redakcyjnych o unikatowym charakterze. Mają one postać wytycznych i sprawozdań, co świadczy, że pewne cele wychowawcze realizowano – jak już zaznaczyłam – nie tylko w sposób świadomy, ale i ogólnie inspirowany.

mach Międzynarodowego Dnia Dziecka¹¹. W podobnym tonie utrzymany był zapis w planach redakcji „Misia” na rok 1978, który brzmiał: „Do celów wychowania społecznego i patriotycznego będą się nadawać, umieszczone raz na dwa miesiące, reportaże o pracy dorosłych na rzecz dzieci (produkcja zabawek, kredek, ubrań itp.), tzw. utwory okolicznościowe: wiersze oraz drobne inscenizacje lub piosenki na Dzień Kobiet, Dzień Matki, Babci i Dziadka, 1 Maja, 22 Lipca, Dzień Górnika itp.”¹²

Podsumowując rok 1973, redakcja „Świerszczyka” zapewniała: „Staramy się [...] zaszczepić poczucie dumy narodowej oraz szacunku dla wysiłków minionych pokoleń w budowie i obronie Polski. Słowem wychowujemy przyszłego obywatela społeczeństwa socjalistycznego, którego pełnia działalności przypadnie na wiek XXI”. W tym samym dokumencie wskazywano na podejmowanie tematyki, którą „żył cały kraj” w 1972 roku. Wśród takich wydarzeń wymieniono: obchody kopernikowskie, Festiwal Międzynarodowy Młodzieży w Berlinie, XXX-lecie Wojska Polskiego¹³.

Na wychowawczą rolę prasy dla dzieci wskazywali także twórcy „Płomyczka”. Ich zdaniem, w 1973 roku pismo realizowało „postulaty wychowania socjalistycznego”, kształtowało „właściwe postawy moralne, społeczne”, rozwijało „czynny patriotyzm i internacjonalizm”, poszerzało i pogłębiało „zakres wiedzy czytelnika o Polsce i świecie w najszerszym znaczeniu tego słowa”. Poprzez urozmaicenie tematyki utworów i zróżnicowanie form przekazu starano się zwiększyć „skuteczność oddziaływania czasopisma, szczególnie w zakresie atrakcyjnego przedstawienia Polski i jej dorobku w różnych dziedzinach, przekazywania urody ziemi ojczystej, co stanowi jedną z podstaw kształtowania patriotyzmu”. Głównym nurtem tematycznym w 1974 roku miało być „szeroko rozumiane XXX-lecie PRL”. W planach redakcyjnych na ten rok uwzględniono m.in.: „cykl utworów literackich związanych z powstaniem Polski Ludowej oraz jej rozwojem”, „fotomontażowy przegląd wielkich osiągnięć PRL” oraz „masowe konkursy i akcje, np. konkurs »Dzieci Lubelszczyzny – dzieciom całego kraju« (dzieci opisują pamiątki z lat PKWN), Kwiaty Ludowej Ojczyzny. Dlaczego jestem dumny ze swojej miejscowości”¹⁴.

Podobna nuta pobrzmiwa w dokumentach redakcji „Płomyka” z tego samego okresu, gdzie czytamy:

¹¹ Archiwum redakcji czasopisma „Miś”, *Założenia państwowo-twórcze* – dokumenty bez sygnatur w posiadaniu byłych pracowników redakcji. Ta odręcznie sporządzona notatka nie jest opatrzona datą, ale skonfrontowanie jej treści z poszczególnymi numerami pisma sugeruje, że powstała ona w latach siedemdziesiątych.

¹² Archiwum redakcji czasopisma „Miś”, *„Miś – Przyjaciel Najmłodszych” w 1978 roku* – dokumenty bez sygnatur w posiadaniu byłych pracowników redakcji. Na marginesie dokumentu znajdują się odręczne uwagi niewiadomego autorstwa. W odniesieniu do przytaczanego fragmentu napisano: „tylko kredki, fiat 126, muzeum zabawek, kukielki”. Sugeruje to, że mamy do czynienia z wersją roboczą dokumentu.

¹³ Archiwum „Naszej Księgarni”, Redakcja czasopisma „Świerszczyk”, *„Świerszczyk”* – dokumenty z lat 1973-1974 bez sygnatur, w posiadaniu byłych pracowników redakcji.

¹⁴ Archiwum „Naszej Księgarni”, Redakcja czasopisma „Płomyczek”, *„Płomyczek” – magazyn ilustrowany dla dzieci* – dokumenty z lat 1973-1974 bez sygnatur, w posiadaniu byłych pracowników redakcji.

Naczelnym zadaniem, jakie stawia sobie redakcja [...], jest współdziałanie w procesie socjalistycznego wychowania młodzieży, a mianowicie: przyczynianie się do wszechstronnego rozwijania osobowości swoich czytelników, kształtowanie w nich postawy społecznego zaangażowania oraz wpajanie im ideałów zgodnych z duchem humanizmu, internacjonalizmu, patriotyzmu. [...] Rok jubileuszu Polski Ludowej redakcja czci cyklem reportaży pt. „Rajd XXX-lecia”. Są to reportaże z małych miejscowości, w których zaszły lub zachodzą znaczące przemiany¹⁵.

Redakcje czasopism bardzo poważnie traktowały wytyczne partii w zakresie wychowania patriotycznego. Świadczyć o tym może m.in. fakt, że „Płomyk” w słowie wstępnym od redakcji (już w grudniowym numerze) zamieścił obszerne cytaty z przemówienia Edwarda Gierka podczas VII Plenum KC PZPR w 1972 roku, opatrując je komentarzem. Redakcja pisała:

Chcemy wam utrwalić w pamięci parę fragmentów z przemówienia I Sekretarza Komitetu Centralnego PZPR Edwarda Gierka, które wygłosił on na zakończenie obrad. Zawarte w tych słowach myśli wskazują, jakie zadania i obowiązki stoją przed młodymi, którzy już w najbliższych latach wchodzić będą w dojrzałe życie, zasilając szeregi Budowniczych Polski Ludowej. Edward Gierek tak oto scharakteryzował dzisiejszą młodzież: *Obecne młode pokolenie jest dorodne fizycznie i dobrze wykształcone. Wychowane w socjalistycznym ustroju, w duchu jego podstawowych zasad. Jest to pokolenie chłonne dla wiedzy o świecie, otwarte dla nowych wartości. Jest ono głęboko patriotyczne – kocha swoją ojczyznę i gotowe jest jej służyć. Zaszczepiliśmy mu głębokie poczucie internacjonalizmu, ideowego związku z bratnimi narodami socjalistycznymi, ze światowymi siłami postępu i wolności. [...] Dziś bardziej niż kiedykolwiek potrzeba socjalistycznej ojczyźnie bohaterstwa i oddania w pracy. I taką pracą – ofiarną, dobrze zorganizowaną, efektywną, solidną musimy uczynić najwyższym nakazem patriotyzmu! Patriotyzm, to poczucie odpowiedzialności za Polskę, za jej dobre imię, za jej los, jej dzisiejsze życie i jej przyszłość. Zastanówcie się nad tymi słowami. Niech Wam one pomogą lepiej sobie uprzytomnić sens i cel Waszej dzisiejszej szkolnej pracy nad zdobywaniem wiedzy i kwalifikacji, które jutro wykorzystacie zarówno dla własnego pożytku, jak i dla dobra całego narodu¹⁶.*

Szukając swego rodzaju „klucza” do analizy i klasyfikacji tekstów o charakterze patriotycznym w pismach dziecięcych, uznałam, że odwołanie się do pracy Zofii Zasackiej może być tu zabiegiem właściwym i na pewno inspirującym, tym bardziej że w publikowanych na łamach pism dziecięcych i młodzieżowych tekstach patriotyzm przyjmował różne oblicza. Z. Zasacka proponuje rozróżnienie następujących typów patriotyzmu: patriotyzm niepodległościowo-żołnierski, patriotyzm niepodległościowo-społeczny, patriotyzm „budowniczych” i patriotyzm sentymentalny¹⁷.

¹⁵ Archiwum „Naszej Księgarni”, Redakcja czasopisma „Płomyk”, „Płomyk” – dwutygodnik dla młodzieży w wieku 12-16 lat – dokumenty z lat 1973-1974 bez sygnatur, w posiadaniu byłych pracowników redakcji.

¹⁶ Drodzy Płomykowcy!, „Płomyk” 1972, nr 24.

¹⁷ Klasyfikację wzorów patriotyzmu przyjmuję za: Z. Zasacka, *Wyobrażenia ojczyzny i oblicza patriotyzmu w podręcznikach do języka polskiego dla szkoły podstawowej w latach 1945-1990*, Warszawa 2000.

Okazuje się, że przykłady na te różne rodzaje patriotyzmu, w mniejszym lub w większym stopniu, można znaleźć we wszystkich omawianych czasopismach i wskazane jest skorzystanie w niniejszej pracy z tych propozycji klasyfikacyjnych¹⁸.

Patriotyzmu niepodległościowo-żołnierskiego można się doszukać, gdy mowa o gotowości do poświęcenia i oddania życia w walce o wolność ojczyzny. Jego istotą jest walka zbrojna z zaborcą, najeźdźcą, okupantem, a celem – obrona państwa, jego granic lub odzyskanie niepodległości. Wolność ojczyzny i walka o jej niepodległość są tu wartościami najwyższymi i nadrzędnymi wobec kształtu ustrojowego tej „wolnej ojczyzny”. W tekstach podejmujących tę problematykę na plan pierwszy wysuwane były opisy działań wojennych i walczących żołnierzy. Odwoływano się przy tym do różnych, czasem bardzo odległych wydarzeń historycznych.

Z tej perspektywy ukazano sylwetki kobiet-patriotek, żyjących w oddalonych od siebie okresach dziejowych. Jedną z nich (reprezentującą patriotyzm niepodległościowo-żołnierski w czystej postaci) była Anna Dorota Chrzanowska, która brała udział w odpieraniu szturmów wojsk tureckich na zamek w Trembowli¹⁹ za czasów Jana III Sobieskiego. Tak Magdalena Śliwińska opisywała to wydarzenie i patriotyczną postawę bohaterki: „Nawet najodważniejsi postanowili się poddać. Wtedy jednak żona komendanta zamku, Anna Dorota Chrzanowska stanęła na czele tych, którzy jeszcze wierzyli, że przetrwają. Z bronią w ręku prowadziła żołnierzy do walki z Turkami. Jej odwaga zawstydziła wszystkich, którzy chcieli zrezygnować z dalszej obrony. I dzięki niej – zamek bronił się nadal. [...] I choć to było tak dawno, odważny czyn Anny Doroty Chrzanowskiej budzi do dziś szacunek i podziw wszystkich”²⁰.

Chronologicznie wcześniejszym wydarzeniem, które gościło na kartach pism dziecięcych i młodzieżowych, była bitwa pod Grunwaldem. Teksty o tej tematyce otwierały listę przykładów agresji Niemiec na Polskę i wygranych przez Polaków bitew. Przywołując zwycięstwo pod Grunwaldem, redakcja „Świerszczyka” pisała: „Pod mądrym dowództwem króla Władysława Jagiełły nasze wojska odniosły wielkie zwycięstwo i zmusiły Krzyżaków do ucieczki”²¹. Inną okazją do przypominania o tym

¹⁸ Tematyka patriotyzmu realizowana była w tekstach zróżnicowanych gatunkowo, skierowanych do odbiorców w różnym wieku. Ich sens i wymowa nie zależały od ilościowej obecności na łamach omawianych pism. Z tego względu zrezygnowałam z zestawień ilościowych w postaci tabel na rzecz opisowego przedstawienia podjętych problemów.

¹⁹ Trembowla (Tieriebowla, Terebowla) to miasto w południowo-wschodniej części Ukrainy, będące jednym z najstarszych grodów na Podolu. W XI w. Trembowla była stolicą samodzielnego księstwa ruskiego, a w 1366 r. przyłączono ją do Polski. Po I rozbiorze znalazła się w granicach Austrii, by powrócić do Polski w okresie międzywojennym. W 1939 r. Trembowla została zajęta przez Armię Czerwoną i włączona do Ukraińskiej SRR. Od 1991 r. znajduje się w granicach niepodległej Ukrainy. Zob. *Popularna encyklopedia powszechna*, t. 18, Kraków 1997, s. 193. Pojawienie się tej nazwy w tekście trudno jednoznacznie ocenić. Niewykluczone, że było to „przemycanie” wiedzy historycznej nie zawsze wygodnej dla ówczesnej władzy. Być może hipotezę tę uda się zweryfikować w dalszym toku badań.

²⁰ M. Śliwińska, *Cztery portrety*, „Świerszczyk” 1973, nr 10.

²¹ *Dzieci piszą*, „Świerszczyk” 1972, nr 28.

wydarzeniu był film *Krzyżacy*, nakręcony na podstawie powieści Henryka Sienkiewicza i obraz Jana Matejki *Bitwa pod Grunwaldem*.

Innym momentem dziejowym w stosunkach polsko-niemieckich, do którego odwoływano się na łamach pism, był Hołd Pruski. W 1975 roku mijała 450 rocznica tego wydarzenia. Redakcje realizowały ten temat w podobny sposób. Wydarzenie to ściśle wiązano z obrazem Jana Matejki *Hołd pruski*. Opatrywano go komentarzem, tak jak w „Płomyczku”: „10 kwietnia 1525 roku Albrecht, klęcząc na Rynku Krakowskim przed królem polskim składał mu, jako swemu zwierzchnikowi, przyrzeczenie wierności i posłuszeństwa. Do takiego hołdu, na mocy układów, zobowiązani byli również jego następcy. Hołd księcia pruskiego wydawał się królowi, jego doradcom i wszystkim obecnym na tej uroczystości, wydarzeniem wielkim i ważnym. Oto przestał istnieć odwieczny wróg – zakon krzyżacki, a nowo powstałe księstwo poddawało się Polsce. Niestety, przyszłość pokazała, że Rzeczpospolita nie zyskała w nim sojusznika i przyjaciela”²².

Najczęściej redakcje, ukazując patriotyzm żołnierzy polskich i ich umiłowanie ojczyzny, przywoływały jednak wydarzenia II wojny światowej. Szczególnie warty przytoczenia jest tu wiersz Tadeusza Śliwiaka *Droga wiodła znad Oki...:*

Nie trzeba pytać, którądy.
Po polsku brzmią polskie rozkazy.
Po polsku brzmią polskie komendy.
A trzeba je spełniać żelazem.
[...]

A do Polski już coraz bliżej,
a do Polski już niedaleko.
Z krwi i kurzu umyjesz twarze
swym żołnierzom – Wiselko, rzeko.

Ten żołnierz, kto ziemi swej broni
i choć cenę zwycięstwa zna
– własną krew gotów oddać dla niej.
Jedną tylko ojczyznę się ma.²³

Pretekstem do ukazania tak pojmowanego patriotyzmu było omówienie na łamach „Płomyka” polskich seriali: „Czterej pancerni i pies” oraz „Stawka większa niż życie”. Kalina Gawęcka wskazała na właściwe postawy bohaterów, których wspólnym mianownikiem był patriotyzm. Pisała:

Kariera *Czterech pancernych i psa* przekroczyła oczekiwania twórców. Bohaterowie tego serialu zaczęli żyć wśród tysięcy chłopców i dziewcząt. Postawa bohaterów – ich zalety, stały się wzorcem dla tysięcy „załóg” tworzących się spontanicznie w całej Polsce. Dla-

²² *Hołd pruski*, „Płomyczek 1975, nr 7.

²³ T. Śliwiak, *Droga wiodła znad Oki...*, „Płomyczek” 1972, nr 19. Utwór ten zawiera także akcenty patriotyzmu sentymentalnego, ale jest on podporządkowany nakazowi walki. Do doświadczeń II wojny światowej odwołuje się także wiersz Jana Gałkowskiego *Ojczyzna* („Płomyczek” 1975, nr 9).

czego tak się stało? Załoga czołgu »Rudy« walczyła o słuszną sprawę. [...] Chłopcy z „Rudego” spełniali marzenia swoje i marzenia całego walczącego z najeźdźcą narodu. Ich zwycięstwa stawały się zwycięstwami każdego widza. Podobnie wygląda sprawa z serialem *Stawka większa niż życie*. Porucznik, a później kapitan Kloss, czyli „J-23”, działa w latach wojny i okupacji hitlerowskiej, ale jego postać wyrasta z polskiej tradycji. Nawiązuje do tajnych polskich stowarzyszeń, które w ciągu stu lat niewoli skupiały najbardziej patriotyczne jednostki. Kloss należy do tego gatunku Polaków, którzy dla dobra ojczyzny podejmowali największe ryzyko. Ma jednak i rozwagę, która chroni go przed ryzykiem niepotrzebnym. [...] Serial *Stawka większa niż życie* łączy w sobie elementy sensacyjne i motywy patriotyczne, które muszą poruszyć każdego Polaka²⁴.

Patriotyzm niepodległościowo-społeczny także zasadza się na walce zbrojnej w imię wolności ojczyzny. Tym jednak różni się od patriotyzmu niepodległościowo-żołnierskiego, że podejmuje problematykę społeczną i bardzo wyraźnie daje się odnieść do pojęcia „patriotyzm socjalistyczny”. W tym wypadku patriotyzm przejawia się w podjęciu walki o ojczyznę nie tylko wolną, ale i sprawiedliwą, ludową²⁵. Teksty skonstruowane według tej zasady niosły w sobie wizję sprawiedliwej ojczyzny.

W latach siedemdziesiątych trudno doszukiwać się w czasopismach dziecięcych i młodzieżowych przykładów, które w sposób wyraźny podejmowałyby tę problematykę. Można to uznać za przejaw pewnego rozdźwięku między oficjalnymi wytycznymi i zaleceniami a codzienną pracą redakcji. Widać wyraźnie, że redakcje „nie nadały” lub nie bardzo chciały „nadać” za owymi wytycznymi. Zagadnienie to pojawiało się na łamach czasopism w kontekście II wojny światowej i nowego ładu społecznego w Polsce po jej zakończeniu. Wątki te odnaleźć można w opowiadaniu Bolesława Zagały, w którym „zuchy w skupieniu śledzą kronikę dziejów ojczystych” i chociażby dlatego, że jest to raczej tekst unikalny, warto mu się bliżej przyjrzeć. Pretekstem do rozmowy stał się film wyświetlany z okazji Święta Odrodzenia Polski (22 lipca), na którym utrwalono „obraz niezapomnianego powitania żołnierzy polskich w Lublinie w 1944 roku”. Uczestnicy tamtych wydarzeń tak opowiadali o tym zuchom: „Droga nasza zaczęła się od boju pod Lenino. Później [...] razem z Armią Radziecką doszliśmy do Polski. [...] Piękne było powitanie naszych wojsk w Lublinie”. Wspominając okres odbudowy kraju, mówili: „Pamiętamy wielką biedę, ale żyliśmy wtedy wielkimi nadziejami i wierzyliśmy w spełnienie naszych marzeń”. Jakie były te marzenia? Odpowiedź zawiera się w takim oto opisie:

Na wyzwolonych obszarach nadawano chłopom ziemię. Robotnicy uruchamiali opuszczone i zniszczone fabryki. Bardzo często jedli i spali w tych fabrykach, po to by szybciej wykonać robotę i żeby ochronić mienie fabryczne przed rabusiami. Bardzo trudno było o pa-

²⁴ K. Gawęcka, *Od serialu do serialu*, „Płomyk” 1978, nr 3.

²⁵ Na takie pojmowanie patriotyzmu wskazywały także Aleksandra Jasińska i Renata Siemieńska, pisząc: „aczkolwiek najważniejszym w danym momencie i nadrzędnym jest wspólny całemu narodowi cel – walki zbrojnej z okupantem, to istotne jest także nie tylko jak, ale i o co się walczy, tzn. świadomość przyszłych reform ekonomicznego, społecznego i politycznego ustroju Polski”. A. Jasińska, R. Siemieńska, *Wzory osobowe socjalizmu*, Warszawa 1978, s. 225.

pier, toteż gazety były w wielkiej cenie. [...] Słowa z tych gazet zmieniły się z biegiem lat w domy, osiedla, fabryki, piękne szkoły, szpitale, mosty na rzekach i przestronne szerokie drogi. Zbudowali to ludzie z tęsknoty do czegoś piękniejszego, lepszego niż było²⁶.

Blisko pojęcia patriotyzmu socjalistycznego należałoby usytuować również **patriotyzm „budowniczych”**, który – według Z. Zasackiej – jest formą służenia ojczyźnie w czasie pokoju lub w obliczu niemożliwości podjęcia walki zbrojnej poprzez własną pracę, przy czym „praca” utożsamiana jest głównie z „budowaniem” domu – ojczyzny²⁷. W tekstach o tej tematyce ważne było, jaka ojczyzna miała być budowana i jakie wartości miała ona reprezentować (np. „budowa ustroju socjalistycznego”). Istotne były także formy tej pracy (np. praca zespołowa, czyny społeczne) i charakterystyka bohaterów – „budowniczych”.

Już najmłodszy – czytelnicy „Misia” – dowiadywali się, jak ważna to kwestia. Przedstawiano im Polskę jako różnorodny, piękny, bogaty kraj, budowany dzięki wysiłkowi całego narodu. Na ten obraz składały się: „pola pachnące chlebem”, Bałtyk ze swoim bogactwem – bursztynem, miasta z „nowymi osiedlami”, „Śląsk naturalnie” z fabrykami, hutami i kopalniami oraz Warszawa. Podkreślenie wartości takiej postawy patriotycznej, która ukierunkowana była na „budowanie” Polski, znalazło odbicie w strofach kończących sztukę:

I dziękujemy
ludziom w Polsce za to,
że budują nam Ojczyznę
piękną i bogatą²⁸.

Podobną wymowę ma sztuka zatytułowana *Praca*, gdzie wszystkie postacie: rolnik, marynarz, górnik, kuchareczka, są sobie nawzajem potrzebne²⁹. Jeszcze silniej praca dla dobra ogólnego została zaakcentowana w wierszu Tadeusza Kubiaka poprzez przywołanie osób bliskich dziecku – matki i ojca:

Każda mama, każdy tata
– chyba sami wiecie o tym –
tak pracują, żeby wszyscy
mieli radość z ich roboty³⁰.

Na łamach „Płomyczka” i „Płomyka” nasilenie występowania tekstów mówiących o „budowaniu” i wspólnej pracy dla dobra społeczeństwa wiązało się zazwyczaj z ob-

²⁶ B. Zagała, *W lipcowe święto*, „Świerszczyk” 1972, nr 29. Tekst ten zawierał opisy, które można odnieść także do patriotyzmu niepodległościowo-żołnierskiego i patriotyzmu „budowniczych”.

²⁷ Z. Zasacka, *Wyobrażenia ojczyzny...*, s. 71.

²⁸ W. Badalska, *Podróż po Polsce – po całym naszym kraju*, „Miś” 1972, nr 14. Tekst ten ma formę wierszowanej sztuki, która – jak wskazywała redakcja – może być wykorzystana w przedszkolu lub na koloniach. „Lipcowe niebo”, które pojawia się na jej początku, sugeruje, że tekst został napisany z myślą o obchodach święta 22 Lipca.

²⁹ H. Bechlerowa, *Praca*, „Miś” 1975, nr 23-24.

³⁰ T. Kubiak, *Nasze mamy, nasi ojcowie*, „Miś” 1975, nr 9.

chodami 1 Maja. Przyjmowały one najczęściej formę wiersza lub inscenizacji³¹. Wśród nich były i takie, w których patriotyzm łączony był ze wspólną pracą chłopa, robotnika i inteligenta, jak w tym fragmencie wiersza Edwarda Żołowskiego:

Mówię – Ojczyzna
jak pokój
zawarty uściskiem dłoni
jak Polska moja wiosenna
z pługów – cegieł – symfonii³².

Dla podkreślenia wagi takiej „wspólnej pracy”, redakcja „Płomyka” przytoczyła słowa Edwarda Gierka: „Historia naszej socjalistycznej ojczyzny, naszego socjalistycznego państwa powstaje nieustannie z pragnień, dążeń i wysiłków milionów Polaków. Rodzi się w kopalniach i hutach, w stoczniach i w przędzalniach, w zakładach naukowych i w szkołach, powstaje wszędzie, gdzie trwa praca polskich rąk i polskich umysłów”³³.

Odrębnym zagadnieniem, wpisującym się w motyw „pracy dla ogółu społeczeństwa” oraz „dla dobra ojczyzny”, było przekraczanie planów i „socjalistyczne współzawodnictwo pracy”³⁴. Z informacjami o podejmowaniu takich akcji czytelnicy spotykali się na łamach swoich pism. Były to zazwyczaj teksty utrzymane w następującym tonie:

Początek dali górnicy. Na ręce Pierwszego Sekretarza Partii Edwarda Gierka złożyli oni zobowiązanie, że wydobędą 900 tysięcy ton węgla ponad plan. W ich ślady poszli hutnicy, chemicy, metalowcy, pracownicy wielu zakładów pracy. Dodatkowe tony węgla i stali, dodatkowe ilości towarów przemysłowych przyczynią się do lepszego zaopatrzenia kraju. Służą one wszystkim ludziom pracy, służą Polsce, naszej Ojczyźnie³⁵.

Podjęcie takiej akcji przedstawiano jako akt dobrowolny i przykład właściwego pojmowania służenia ojczyźnie w czasie pokoju.

³¹ W. Maksymkin, *Choć bogata polska mowa (materiały na uroczystość pierwszomajową)*, „Płomyczek” 1972, nr 8; *Nasza Ojczyzna. Pierwszomajowy montaż poetycki*, „Płomyczek” 1975, nr 7 (w montażu tym wykorzystane zostały fragmenty wierszy Jerzego Ficowskiego, Czesława Janczarskiego, Tadeusza Kubiaka i Wisławy Szymborskiej).

³² E. Żołowski, *Mówię Ojczyzna*, „Płomyk” 1972, nr 5.

³³ *W kraju i na świecie: Nastolatki i 2000 rok*, „Płomyk” 1972, nr 17.

³⁴ Partia zachęcała społeczeństwo do pracy nad budowaniem „Drugiej Polski”. Służyć temu miało organizowanie akcji przekraczania planów. Andrzej Friszke tak o tym pisze: „Plan wykonany w stu procentach był jak trójka w szkole, oczekiwać należało lepszych wyników”, A. Friszke, *Polska Gierka*, Warszawa 1995, s. 39. W tym celu w lutym 1974 r. rząd podjął uchwałę w sprawie „socjalistycznego współzawodnictwa pracy”, wzywając do wzmożonego wysiłku produkcyjnego. Szerzej na temat współzawodnictwa pracy i jego konotacji historycznych w: Z. Zblewski, *Leksykon PRL-u*, Kraków 2001, s. 177-180.

³⁵ „Płomyczek” 1971, nr 3. Tekst wzbogacony został zdjęciami, na których Edward Gierek wita się z odświeżniami ubranymi górnikami i toczy rozmowy przy stole.

Wzorem wielkiego budowniczego, który zmodernizował kraj, był Kazimierz Wielki³⁶, ale postać ta, jakkolwiek pojawia się na łamach czasopism dziecięcych i młodzieżowych, nie wpisuje się w pojęcie „patriotyzmu socjalistycznego”.

W **patriotyzmie sentymentalnym** ujawnia się emocjonalny stosunek do ojczyzny. Dominują w nim uczucia miłości, nostalgii, przywiązania, tęsknoty. Przejawia się on w chęci kultywowania tradycji, języka i religii swojego narodu. Dla tego wzoru patriotyzmu ważne jest terytorium ojczyzny i związana z nim symbolika. Zaliczyć tu trzeba także teksty odnoszące się do zmian terytorialnych po II wojnie światowej, w których odwoływano się do „polskości” ziem odzyskanych.

Czytelnicy na łamach „Płomyczka” spotykali się z pojęciem „miłości ojczyzny”. Redakcja nie tylko przytoczyła wiersz Władysława Bełzy *Kto ty jesteś?*, ale wskazała na jego ponadczasowość i właściwe odczytywanie, pisząc: „Przed 150 laty Władysław Bełza napisał dla dzieci wiersz pt. *Kto ty jesteś?* Wiersz jest krótki, prosty, łatwo wpadający do ucha, przetrwał wiek cały i do dnia dzisiejszego nie stracił swego znaczenia. Mówi on o miłości Ojczyzny”³⁷. Sam wiersz przybliżał symbolikę narodową i, jak się zdaje, miał uczyć poczucia tożsamości narodowej. Ojczyzna – to „swoi”, tak jak w tym wersie: „Gdzie ty mieszkasz? Między swemi!” Gdy dziś historycy, pisząc o społeczeństwie polskim w różnych okresach, zadają sobie pytanie: kto to byli „swoi”, a kto to „obcy”, stwierdzają, że to społeczeństwo było wielonarodowe i wielokulturowe, ale myślę, że młody czytelnik tak głębokiej analizy nie przeprowadził. Tym bardziej że Hanna Łochocka już wcześniej dawała mu jednoznaczną odpowiedź, kto są ci „swoi”. W jej wierszu znajdujemy takie oto słowa:

Dużo nas, dużo co dzień
ulicami chodzi:
ci do szkoły, tamci do pracy...
To wszystko my – Polacy.
Ile nas? Tłum niezliczony?
Zliczony! 33 miliony!³⁸

Także język polski, zdaniem twórców „Świerszczyka”, mógł napawać dzieci dumą, dając jednocześnie poczucie tożsamości narodowej. Świadczyć o tym może tekst Bolesława Zagały, który pisał: „»Ukochany kraj, umiłowany kraj, ukochane i miasta i wioski; ukochany kraj, umiłowany kraj, ukochany, jedyny nasz, polski«. Czytacie słowa, a w ustach brzmi wam melodia piosenki śpiewanej przez zespół pieśni i tańca »Mazowsze«. Gdzież ta piosenka nie była! Od jakich murów nie odbijało się jej echo!

³⁶ Zwrócił na to uwagę Andrzej Friszke, pisząc o lansowanym modelu wychowawczym, A. Friszke, *Polska Gierka*, Warszawa 1995, s. 39.

³⁷ *Kącik ciekawej książki*, „Płomyczek” 1975, nr 3. Redakcja popełniła błąd, podając, że wiersz został napisany „przed 150 laty”. Według obliczeń byłby to rok 1825, a Władysław Bełza żył w latach 1847-1913. Wiersz został opublikowany po raz pierwszy w 1900 r. w tomiku *Katechizm polskiego dziecka*. Pierwotnie nosił on tytuł *Wyznanie wiary dziecka polskiego (Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny, t. 1, Warszawa 1984, s. 62)*.

³⁸ H. Łochocka, *Znaczkę – obrazki*, „Świerszczyk” 1972, nr 40.

Objechała z »Mazowszem« cały świat, słuchały jej Japonki w kimonach, słuchały jej słów polskie dzieci na obczyźnie, które jeszcze nigdy nie były w kraju”³⁹. Tekst tej piosenki w sposób czytelny przepojony jest miłością do ojczyzny, którą starano się zaszczerpić czytelnikom. Co jednak miał na myśli Bolesław Zagała, pisząc: „słuchały jej słów polskie dzieci na obczyźnie, które jeszcze nigdy nie były w kraju”? Czyżby chodziło tu o wnuki polskich emigrantów, którzy nie powrócili do kraju po II wojnie światowej? Pytanie to pozostaje bez odpowiedzi.

Patriotyzm to także akceptacja zmian terytorialnych po II wojnie światowej. W roli ich propagatora wystąpiła Elżbieta Brzoza na łamach „Misia”. Gdy ojciec bohaterów opowiadania *Z Karlikiem i Krzysiem* oprowadza swojego kolegę marynarza i jego syna po Katowicach, pokazuje im Pomnik Powstańców Śląskich, mówiąc: „Powstańcy walczyli o to, aby Śląsk został nasz, polski”. Okazało się, że w ostatnim powstaniu walczył ich sąsiad, otrzymując liczne ordery za odwagę. Jeden z chłopców tak mówił o swoich odczuciach w tamtym momencie: „A ja czułem się dumny, że mamy takiego dzielnego sąsiada i że tak ładnie, kolorowo i jasno jest w naszych Katowicach, na polskim Śląsku”. Tekst jest nie tylko pochwałą patriotycznej postawy uczestnika walki o polskość Śląska, ale wskazuje najmłodszym czytelnikom, jak ważna jest tożsamość narodowa, i że powinni być dumni ze współczesnej Polski⁴⁰.

Postawy patriotyzmu sentymentalnego obejmowały także nostalgię i pragnienie powrotu do ojczyzny. Elementy te pojawiły się w tekście przedstawiającym sylwetkę Stanisławy Walasiewiczówny-Olson – jednej ze sportsmenek okresu międzywojennego, która wraz z rodziną wyemigrowała do Stanów Zjednoczonych w 1914 roku. Andrzej Gowarzewski przywołał jej dorobek medalowy, opisał przyjazd do Polski, głównie jednak skupił się na zaakcentowaniu faktu, że pomimo opuszczenia Polski, nadal czuła się ona Polką. Autor podkreślał patriotyczną postawę Stanisławy Walasiewiczówny, pisząc „o atmosferze polskości” w jej rodzinnym domu w Cleveland, o jej „gorącym postanowieniu, że startując w zawodach pragnęła reprezentować tylko Polskę”. Na pytanie o to, dlaczego nie przyjęła obywatelstwa swojej drugiej ojczyzny, pani Stella miała odpowiedzieć: „Przecież miałam obywatelstwo polskie, czułam się i czuję nadal Polką”. Wagę tych słów dalej wyjaśniał następująco: „Powiedziała tak w czterdzieści kilka lat po trudnych chwilach, jakie związane były z jej występem w Los Angeles. Usiłowano wówczas przekonać p. Stellę, że jest Amerykanką i powinna występować w barwach Stanów Zjednoczonych. Ale młoda Polka pozostała przy swej decyzji”. Czytelnicy dowiedzieli się także, że Stanisława Walasiewicz wszystkie swoje pamiątki sportowe przekazała dla Muzeum Sportu i Kultury Fizycznej w Warszawie. Andrzej Gowarzewski znów przywołał słowa bohaterki, mające świadczyć o jej patriotyzmie: „Wszystkie pamiątki, jakie zdobyłam dzięki sportowi dla siebie, ale przede wszystkim dla Polski – powinny być nad Wisłą, w mojej prawdziwej ojczyźnie”⁴¹.

³⁹ B. Zagała, *Najpiękniejszy język pod słońcem*, „Świerszczyk” 1975, nr 4.

⁴⁰ E. Brzoza, *Z Karlikiem i Krzysiem*, „Miś” 1974, nr 23.

⁴¹ A. Gowarzewski, *Pani Stella*, „Płomyk” 1978, nr 1.

Niektóre teksty według Zofii Zasackiej dają okazję do poznania „geografii uczuć patriotycznych”⁴². Analiza treści omawianych przeze mnie pism także pozwala na stworzenie ciekawej mapy zawierającej miejsca i tereny najczęściej przywoływane i opiewane, gdy mowa o miłości ojczyzny. Ten rodzaj patriotyzmu sentymentalnego spotkać można było we wszystkich czasopismach dla dzieci i młodzieży lat siedemdziesiątych.

Najszerszą panoramę przedstawiła Wiera Badalska w sztuce zamieszczonej na łamach „Świerszczyka”. Autorka tylko w tym jednym utworze przywołuje następujące regiony: Wybrzeże – to morze, polskie statki i miasta portowe (Gdańsk, Kołobrzeg, Szczecin), Śląsk – to warkot maszyn, dymiące kominy i mozolna praca pod ziemią i na ziemi, Tatry – to owce na hali, juhasi i piękne krajobrazy, Mazowsze – to łąki i żyzna ziemia dająca chleb, Mazury – to jeziora i lasy, miejsce letniego wypoczynku dzieci (tzw. wczasów), Warszawa – to najpiękniejsze miasto z bulwarami, nowymi osiedlami, Starym Rynkiem, ulicami, sklepami, parkami, stadionami, wieżowcami, neonami i Wisłą. Ostatnie strofy stanowią niejako pomost pomiędzy patriotyzmem sentymentalnym i patriotyzmem „budowniczym”, choć w całości tekstu przeważa ten pierwszy:

I dziękujemy
tobie [Warszawo – E.P.] i wszystkim,
którzy budują
kraj nasz ojczysty⁴³.

Warmia była kolejną krainą obecną na łamach omawianych czasopism. Pisano o niej różnie, także w patetycznym stylu, jak w wierszu Marii Zientary:

O Warmio moja! O ziemię kochana!
Pracą i łzami, i krwią poświęcona!
Ojców i matek trudem przeorana,
Ziemię rodzinną – bądź błogosławiona!⁴⁴

Utwór poetycki, a raczej koleje życia jego autorki, stały się pretekstem do ukazania losów tego skrawka ziemi, który – znajdując się najpierw pod zaborem pruskim, a po zakończeniu I wojny światowej pozostając w granicach Niemiec – wrócił do Polski po II wojnie światowej⁴⁵.

Zaprezentowane wzory postaw patriotycznych, które wylaniają się z kart czasopism dla dzieci i młodzieży lat siedemdziesiątych, nie wyczerpują tematu. Są jedynie obszernym fragmentem złożonego obrazu tradycji narodowej, którą starano się zašczępić czytelnikom. W omawianym okresie patriotyzm traktowano jako budowa-

⁴² Z. Zasacka, *Wyobrażenia ojczyzny...*, s. 168.

⁴³ W. Badalska, *Morze, góry, Śląsk, Mazury: inscenizacja na 22 Lipca*, „Świerszczyk” 1972, nr 28.

⁴⁴ M. Zientara, *O Warmio moja!*, „Płomyczek” 1972, nr 14.

⁴⁵ „Płomyczek” 1972, nr 14. Informacje te zamieszczone zostały w tekście zawierającym krótki rys biograficzny Marii Zientary, stanowiącym niejako uzupełnienie do wiersza jej autorstwa.

nie „socjalistycznej” ojczyzny poprzez pracę, stąd przewaga tych treści na łamach pism. Obok nich funkcjonują odniesienia do różnych tradycji walk niepodległościowych. Te jednak zdominowane zostały przez tematykę II wojny światowej.

PERIODICALS FOR CHILDREN AND YOUTH IN THE 1970S AS THE INSTRUMENT OF PATRIOTIC EDUCATION

Summary

The aim of the press and television in the 1970s was to aid the educational process and gain public support for politics of the Polish United Workers Party. Such a position of the media determined its propagandist role. It also applied to the children and youth press, which was incorporated in the uniform educational system. It is reflected in numerous documents from that period which specified the party objectives and the media tasks in spreading “socialist educational ideals” and creating “proper” attitudes. Patriotic education played a very important role in those undertakings.

The presented patterns of patriotic attitudes, which appear in periodicals for children and youth in the 1970s, do not cover the whole subject but are only a significant part of the complex picture of the national tradition which instilled in readers’ minds. Patriotism was treated in the discussed period as building “socialist” homeland by means of work, hence predominance of such topics in the columns of the papers. Alongside were references to various independence struggles. However, they were dominated by matters concerning the Second World War.